

Соціокультурні фактори-домінанти формування смисложиттєвих орієнтацій особистості у кроскультурній взаємодії

А. К. Солодка*, Т. В. Шиян, Н. В. Калашнік

Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна

Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, м. Вінниця, Україна

*Corresponding author. E-mail: a.solodkaya@mail.ru

Paper received 13.04.2016; Accepted for publication 01.05.2016.

Анотація. У статті на основі порівняльного аналізу монологічного і діалогічного типів смисложиттєвої орієнтації особистості встановлюється взаємозв'язок між настановчими утвореннями особистості і її способом життя, що дозволяє осмислити смисложиттєву орієнтацію в єдності її духовно-світоглядного і предметно-практичного блоків. Виділення основних параметрів монологічного і діалогічного типів смисложиттєвої орієнтації особистості дає можливість не лише діагностувати сучасні соціокультурні аспекти формування смисложиттєвих орієнтацій особистості, а й побудувати прогностичну модель процесів соціалізації в процесі кроскультурної взаємодії.

Ключові слова: смисложиттєві орієнтації, соціалізація, кроскультурна взаємодія, особистість.

Вступ. У контексті глобальних світоглядних і методологічних трансформацій, які відбуваються сьогодні у всіх сферах культури, особливої актуальності набувають смисложиттєві питання, пов'язані з вихованням в особистості певного ставлення до навколишньої дійсності, способів взаємодії з нею, знаходження свого місця у просторі культур.

Необхідність налагодження ефективної взаємодії з іншими людьми продиктована такими деструктивними, драматичними тенденціями сьогоденного світу як глобальні міждержавні та міжнаціональні конфлікти із застосуванням військової сили, спалахи релігійної, етнічної та расової нетерпимості, культурний імперіалізм, загроза міжнародного тероризму.

У цьому контексті особливого значення набувають механізми інтерференції особистісних і соціокультурних детермінант, які зумовлюють той або інший результат різноманітних контактів людини з інокультурним середовищем. Дослідження цих механізмів дає можливість різнобічно проаналізувати закономірності складних процесів взаємовпливу людини і соціокультурних комплексів, у рамках якого протікає її життєдіяльність.

Крім того, науковий аналіз позначених проблем дозволяє ініціювати пошук нової моделі взаємодії людини з соціокультурним оточенням в умовах непередбачуваних наслідків взаємодії культур у світі.

Вирішення питання про ефективні способи виживання і відтворення морально здорової людини припускає усебічне осмислення комплексу чинників, що впливають на вироблення оптимальних адаптивних стратегій особистості у рамках сучасної цивілізації. Це дає можливість виявити і проаналізувати кореляційні механізми, сприяючі не лише коригуванню характеру взаємодії людини з культурами, що оточують її, але і формуванню її смисложиттєвих орієнтацій, від яких сьогодні багато в чому залежить як майбутнє суспільства, так і майбутнє самої людини.

Огляд публікацій за темою. Проблема способів зв'язку між елементами в системі "людина-світ" не втратила своєї актуальності і на сучасному етапі культурно-історичного процесу. У ХХ столітті осмислення типів ставлення людини до світу, моделей взаємодії найактивніше здійснювалося у рамках таких течій філософської думки як екзистенціалізм (Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс, М. Марсель, Х. Ортега-і-Га-

сет та ін.), персоналізм (М. Бердяев, Б. П. Боун, Э. Мун'є, Ж. Лакруа та ін.), філософська антропологія (М. Шелер, А. Гелен, Г. Плеснер, А. Портман та ін.).

Один з можливих підходів до аналізу механізмів взаємодії людини зі світом лежить в площині вивчення структурно-змістовного і функціонального аспектів системи настановчих утворень особистості, за допомогою якої людина вбудовується у своє мінливе культурне оточення. Гіпотези про існування явища, названого згодом соціальною настановою, висловлювалися філософами з незапам'ятних часів. Зокрема яскравим підтвердженням тому служить праця Ф. Бекона "Новий органон" (1620 р.). Вважається, що саме поняття "настанова" уперше було використано в науці у 1862 році Г. Спенсером. У роботі "Перші принципи" він розвивав ідею про існування духовної настанови (attitude of mind).

У науковій літературі досить широко висвітлювалися психологічний (Л. Ланге, П. Козелев, Г. Мюллер, У. Шуманн, Л. Мартін, А. Брунсвінг, Г. Оллпорт, У. Келлер, К. Левін, Д. Міллер, Л. Турстон, Д. Узнадзе, А. Прангішвілі, Д. Чарквіані, А. Асмолов та ін.), і соціально-психологічний аспекти (У. Томас, М. Сміт, Дж. Брюнер, М. Шериф, Д. Крич, Ф. Балачі, А. Гринвальд та ін.).

Проте психолого-педагогічний зріз проблеми настановчих утворень особистості як ключового компоненту механізму взаємодії людини зі світом, що припускає усебічне дослідження чинників актуалізації і формування цього механізму в широкому соціокультурному контексті, не отримав ще адекватної сучасним культурним реаліям розробки. Актуальність проблеми і міра її наукової розробленості обумовлюють тему і постановку завдань цієї статті.

Мета статті: виявити і проаналізувати найбільш значимі чинники і соціокультурні детермінанти формування смисложиттєвої орієнтації особистості. Завдання дослідження: проаналізувати вплив різних моделей світопорядку на способи і характер відношення людини до світу; дослідити смисложиттєву орієнтацію особистості в якості ключового механізму взаємодії людини зі світом, що забезпечує практичну актуалізацію і соціокультурну реалізацію цієї взаємодії; провести порівняльний аналіз типів смисложиттєвої орієнтації особистості.

У науковому пошуку використано такі методи дослідження: аналіз та узагальнення теоретичних і науково-методичних джерел щодо соціокультурних факторів формування смисложиттєвих орієнтацій особистості; аналітичне дослідження сучасних підходів до розкриття сутності цього процесу в контексті кроскультурної взаємодії, його характерних ознак, механізмів регулювання; визначення теоретико-методологічних засад формування смисложиттєвих орієнтацій особистості у кроскультурному контексті взаємодії.

У сучасній науковій літературі досить поширеним є широке тлумачення поняття "модель світу", під якою розуміються світоглядні структури, що лежать у фундаменті культури певної історичної епохи. Згідно з цим підходом картина світу структурується через так звані "універсалії культури", серед яких фундаментальними виступають категорії "світ" і "людина". Ці категорії конкретизуються за допомогою сенсів інших універсалій культури, що виражають відношення людини до природи, суспільства, до інших людей і людини до себе.

Якщо провести історико-філософську реконструкцію моделей світу, що домінували на тому або іншому етапі культурно-історичного процесу, можна виділити три основні алгоритми відносно людини з її соціокультурним середовищем.

Перший пов'язаний з абсолютизацією середовищного компонента в системі взаємодії "людина-світ" ("середовищноцентрована" модель). Другий акцентує вищу цінність окремого індивіда в порівнянні зі світом ("індивідоцентрована" модель). Третій алгоритм підкреслює нерозривний зв'язок людини зі світом ("людиносередовищна" модель). Він дозволяє здолати іманентну відчуженість людини від світу. Вона є загальною світоглядною настановою перших двох моделей за рахунок постулювання принципів рівноцінності, відкритості стосунків світу і людини в їх взаємозв'язку.

Проблема ставлення людини до світу постає як проблема визначення сенсу людського існування. Тому розгляд виділеної проблематики повинен здійснюватися з опорою на історико-філософську рефлексію питання про сенс життя. В історико-філософській традиції у рамках смисложиттєвої проблематики існували три основні парадигми: "Сенс життя – в самому житті людини"; "Сенс життя – поза життям людини"; "Сенс життя – в самореалізації людини".

Моделі взаємодії людини і світу в їх смисложиттєвій перспективі виражаються в "діалоговій" і "монологовій" стратегіях. Ця світоглядна настанова не лише сприяє формуванню нових уявлень про місце і роль людини у світі, а й прокладає шлях до розуміння раціональності як особливої форми діалогу людини зі світом. Це живий діалог, взаємодія, комунікація, які виступають новим типом раціональності, пов'язаним з виробленням сучасної картини світу.

Діалог необхідно розглядати як явище, що виходить за рамки комунікативно-пізнавальної діяльності. Стосунки "людина і буття", "людина і людина" взаємозв'язані і взаємообумовлені. Ставлення людини до людини є ключовим. Проте, об'єктивне місце людини у світі визначається її повноцінним ставленням до всього у бутті. Діалогічна – суб'єкт-суб'єктна взаємо-

дія припускає рівнозначність взаємодіючих сторін, їх взаємну обумовленість, спрямованість внутрішньої дії в режимі відкритості світу [1].

Засоби зв'язків людини зі світом, що акцентують один з елементів системи ("середовищноцентрований", "індивідоцентрований") є в структурно-змістовному плані монологічно орієнтованими суб'єкт-об'єктними стосунками. Монологізм розуміється як особливе бачення світу, як світоглядна настанова. Третій тип зв'язку ("людиносередовищний") орієнтує на діалог зі світом. Він припускає взаємну додатковість і рівнозначність взаємодіючих сторін.

Діалогічна світоглядна позиція, на наш погляд, сприяє формуванню у людини уявлення про смисложиттєву важливість її залученості в різноманітні "контакти – зустрічі" зі світом. Таким чином, стійкі стосунки людини з навколишньою дійсністю як би "фіксуються" в структурі особистості, утворюючи вектори смисложиттєвих орієнтацій, а потім реалізуються в практичній життєдіяльності через настановчі утворення монологічного і діалогічного характеру.

Настанови як особливі конструкції багато в чому визначають характер обумовленості взаємозв'язків і взаємовпливу людини і її життєвого середовища. У. Томас і Ф. Знанецкий синтезували поняття соціальної настанови з метою аналізу регулятивів соціально значимій активності індивідів [2]. У рамках західної соціальної психології у вивченні настанов фігурує проблема формування-зміни настанов особистості. У концептуальних схемах таких підходів особлива увага акцентується на виявленні способів і прийомів "імплантації" певного настановчого змісту з урахуванням сутнісних характеристик людського сприйняття і засвоєння інформаційних повідомлень. Д. Узнадзе і його послідовники трактують настанову як цілісну спрямованість суб'єкта на певну активність [3].

Ми поділяємо думку, згідно з якою існують настановчі утворення вищих рівнів такі, як смислова настанова, ціннісна орієнтація, життєва позиція, світоглядна настанова і соціальна орієнтація. На психологічному рівні аналізу настанови (унітарна настанова) її основною функцією вважається адаптивна: на основі настанови здійснюється оптимізація пристосовної доцільної поведінки індивіда. Соціально-психологічний рівень аналізу (соціальна настанова) відбиває позиціонування настанови в якості найважливішого регулятива соціально значимій активності людини. На соціокультурному рівні функція регуляції хоча і є присутньою, але вже не розглядається в якості первинної. Тут акцентується ідея саморегуляції індивіда, а система настановчих утворень трактується як регулятив процесу реалізації індивідом його життєвих планів з урахуванням параметрів соціокультурного контексту.

Смисложиттєва орієнтація особистості є орієнтацією sui generis – стержневий елемент усієї ієрархії настановчих утворень особистості. На рівні смисложиттєвої орієнтації особистості суб'єктна мотивація не зводиться до сфери "простих" потреб, тут життя людини і сенс її існування розглядаються в якості чинників, що визначають характер і спрямованість людської активності.

Загальна концепція життя людини, її ставлення до себе і до навколишнього світу, наділення життя певними сенсами і цілями актуалізуються в практичній життєдіяльності через смисложиттєву орієнтацію особистості, що є настановчим утворенням вищого рівня диспозицій особистості. Вона розглядається нами як ключовий компонент механізму взаємодії людини з її соціокультурним середовищем. У змістовному плані смисложиттєва орієнтація особистості є персоналізованою картиною світу, внутрішнім контекстом особистості.

Тричленна типологія моделей світопорядку і зв'язаних з ними способів ставлення людини до світу дозволяє говорити про три типи світоглядних домінант змісту смисложиттєвої орієнтації особистості: визнання аксиологічного пріоритету середовища, розгляд окремої людини в якості вищої цінності в порівнянні, акцентування цінності взаємодії між людиною і соціокультурним середовищем.

Таким чином, спосіб зв'язку між елементами в системі "людина – світ" констатує світоглядну домінанту змістовного аспекту смисложиттєвої орієнтації особистості.

Смисложиттєва орієнтація особистості реалізується в життєдіяльності індивіда через складну систему опосередкування і виступає механізмом, за допомогою якого людина вбудовується в зовнішнє мінливе середовище, залучається до динамічних процесів знаходження свого місця в культурному просторі.

Соціалізація і кроскультурна взаємодія – основні чинники формування смисложиттєвої орієнтації особистості. Змістовний аспект смисложиттєвої орієнтації особистості формується в процесі соціалізації, яка розглядається, передусім, як процес конструювання картини світу за допомогою оперування смисловою інформацією, що транслюється у вигляді текстів.

Виходячи з розглянутих раніше трьох фундаментальних способів ставлення до світу виокремимо три моделі соціалізації: "середовищенцентровану", "індивідоцентровану" і "людиносередовищну". Зауважимо, що перші дві моделі найбільш поширені в різних культурних контекстах. У рамках "середовищенцентрованої" моделі соціалізації вирішується завдання формування адаптованого члена соціуму, здатного засвоювати і відтворювати у своїй життєдіяльності культурні норми і зразки з метою збереження соціального порядку.

У рамках "індивідоцентрованої" парадигми соціалізація розуміється як процес самоактуалізації "Я" – концепції, самореалізації особистістю своїх потенцій і творчих здібностей, як процес подолання негативних впливів середовища, що заважають її саморозвитку і самоствердженню. Тут суб'єкт розглядається як продукт самовиховання.

Внутрішній контекст людини включає усе багатство ставлення до світу в його нескінченності. Людина набуває своєї людської суті тільки в силу нерозривного зв'язку зі світом і відкритості йому. Суб'єктність людини по самій суті межесуб'єктна. Відкритість світу є неодмінна умова особистісного зростання.

У разі наслідування цього принципу духовне життя людини виступає як переоцінка цінностей, переосмислення, переакцентування, переінтерпретація. В процесі соціалізації людина постійно виявляє свою незавер-

шеність, незамкненість на собі, що змушує її виходити за межі своєї власної картини світу на шляху самовизначення у просторі культур.

Цей процес пов'язаний з необхідністю формування операціональних настанов особистості, змістовний аспект яких конструюють культурні норми і зразки, що забезпечують адекватну інтеграцію індивіда у соціокультурне середовище. Ці норми і зразки забезпечують нормативні межі соціалізації. У рамках цих меж здійснюється актуалізація різних варіантів смисложиттєвих стратегій особистості, яка, засвоюючи нормативний досвід, засвоює одночасно і способи його розвитку. У цьому плані моделі соціалізації задають не лише міру, але і надміру актуалізації суб'єкта в просторі культур, передбачають можливість вийти за межі соціокультурного контексту, позначеного власною національною культурою.

На цьому шляху саморефлексія стає механізмом особистісного самовизначення у світі інших культур. Вирішення питань, пов'язаних з *телосом* життям тієї або іншої людини, стимулює особове зростання, що слугуватиме гарантом формування почуття власної гідності і незалежності. Завдання формування особистості, що саморозвивається, налаштованої на співпрацю зі світом, цілком вирішувана за умови формування смисложиттєвої орієнтації з діалогічною світоглядною домінантою у рамках "людиносередовищної" моделі соціалізації. Кроскультурна взаємодія трактується як основний механізм процесу соціалізації. Завдяки такому виду взаємодії абстрактні смисли світопорядку конкретизуються в культурних контекстах і транслюються в соціумі з їх подальшою реалізацією в практичній життєдіяльності індивідів. Режим взаємодії визначає режим конструювання картини світу. Ці режими пов'язані з певною моделлю соціалізації і не існують в реальній соціокультурній практиці в чистому вигляді. Крім того, навіть в монологічному контексті є присутнім діалогічний елемент. Адже без діалогу неможлива циркуляція культурних смислів і взаємозбагачення індивідуальної і суспільної форм свідомості.

Прояв цих статусів здійснюється контекстуально в процесі здійснення актів кроскультурної інтеракції і набуває специфічні форми вираження в режимах конструювання людиною картини світу. Вказані режими мають свої позитивні і негативні сторони, на основі чого можуть бути запропоновані підходи до встановлення найбільш адекватних кожній з інтенцій взаємодії.

Це дозволяє акцентувати оптимальні характеристики виділених форм смисложиттєвої орієнтації особистості, встановити домінантні параметри, що лежать в основі різних стратегій соціалізації: "модуси соціокультурної активності", "поля самореалізації" тощо. Вказаний підхід дає можливість простежити, які змістовні тенденції формуються на тому або іншому етапі соціалізації особистості в контексті актуалізації монологічного і діалогічного типів смисложиттєвої орієнтації особистості.

Результати та їх обговорення. 1. Проблема ставлення людини до світу в людському вимірі постає як проблема сенсу людського існування. Загальна концепція життя людини, її ставлення до себе і до світу в цілому актуалізуються в практичній життєдіяльності через смисложиттєву орієнтацію особистості, що є

настановчим утворенням вищого рівня диспозицій особистості і розглядається нами як ключовий механізм взаємодії людини з його соціокультурним середовищем.

2. У дослідженні здійснено аналіз смисложиттєвих орієнтацій особистості як результату самовизначення людини в контексті її взаємодії з соціокультурним середовищем. Соціалізація і кроскультурна взаємодія розглядаються в якості ключових чинників формування смисложиттєвої орієнтації особистості. Представлена типологія моделей соціалізації і пов'язані з нею режими конструювання картини світу в кроскультурній взаємодії. Обґрунтовані і досліджені ідеальні типи смисложиттєвої орієнтації особи, проведено порівняльний аналіз їх світоглядних домінант, простежено механізм безпосередньої актуалізації цих домінант в соціокультурному контексті.

3. Проведений аналіз дозволив виділити три алгоритми стосунків людини зі світом.

4. У змістовному плані смисложиттєва орієнтація особистості є персоналізованою картиною світу (внутрішнім контекстом особистості). Тричленна типологія моделей світопорядку і зв'язаних з ними способів ставлення людини до світу дозволяє говорити про три типи світоглядних домінант змісту смисложиттєвої орієнтації особистості.

5. Формування світоглядних домінант змісту смисложиттєвості орієнтації особистості відбувається в процесі соціалізації.

6. Кроскультурна взаємодія є одним з ключових аспектів формування смисложиттєвих орієнтацій особистості і розглядається як механізм процесу

соціалізації. Режим трансляції, засвоєння й інтерпретації культурної інформації визначає режими конструювання картини світу у взаємодії.

7. Запропоноване трактування монологу і діалогу дає основу розглядати смисложиттєві орієнтації з середовищецентрованими і індивідоцентрованими світоглядними домінантами які монологічно орієнтують суб'єкта у світі, а смисложиттєву орієнтацію з людиносередовищною світоглядною домінантою – як орієнтуючу суб'єкта на діалог зі світом. Проведений аналіз монологічного і діалогічного типів смисложиттєвої орієнтації особистості дозволяє визначити, які її змістовні блоки формуються на тому або іншому етапі соціалізації людини, і яким провідним модусам соціокультурної активності індивіда вони відповідають, а також простежити взаємозв'язок між світоглядною домінантою настановчих утворень особистості і її спрямованістю на взаємодію з іншими культурами.

Висновки. Таким чином, на основі порівняльного аналізу монологічного і діалогічного типів смисложиттєвої орієнтації особистості встановлюється взаємозв'язок між настановчими утвореннями особистості і її способом життя, що дозволяє осмислити смисложиттєву орієнтацію в єдності її духовно-світоглядного і предметно-практичного блоків.

Виділення основних параметрів монологічного і діалогічного типів смисложиттєвої орієнтації особистості дає можливість не лише діагностувати сучасні соціокультурні аспекти формування смисложиттєвих орієнтацій особистості, а й побудувати прогностичну модель процесів соціалізації в процесі кроскультурної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Solodka A.K. Personality Characteristics as Predictors of Affective Availability to Interact across Cultures / A.K.Solodka // Arab World English journal. – 2013. – V.4 – N.2. – P.213 – 219.
2. Томас У., Знанецкий Ф. Методологические заметки // Американская социологическая мысль. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 347с.
3. Узнадзе Д.Н. Психология установки. – СПб: Питер, 2004. – 413 с.

REFERENCES

1. Solodka A.K. Personality Characteristics as Predictors of Affective Availability to Interact across Cultures / A.K.Solodka // Arab World English journal. – 2013. – V.4 – N.2. – P.213 – 219.
2. Thomas W., Znaniecki F. Methodological notes // The American sociological thought. – Moscow: MSU Publishing house, 1994. – 347p.
3. Uzmadze D. N. Psychological adjustment. – SPb: Peter, 2004. – 413p.

Siocultural factors-dominants of personality sense-of-life orientations' formation in crosscultural interaction

Solodka A., Shiyan T., Kalashnik N.

Abstract. The article deals with comparative analysis of monologue and dialogic types of sense-of-life orientations of personality. Interconnection is set between personal adjustment formations and the way of personality's life. That allows to comprehend sense-of-life orientations of personality in unity of world spiritually-view and in-practical blocks. The selection of basic parameters of monologue and dialogic types of sense-of-life orientations of personality gives an opportunity not only to diagnose the modern sociocultural aspects of forming of sense-of-life orientations of personality but also build the prognostic model of socialization processes when interact across cultures.

Keywords: sense-of-life orientations, socialization, crosscultural interaction, personality.

Социокультурные факторы-доминанты формирования смысложизненных ориентаций личности в кроскультурном взаимодействии

А. К. Солоджая, Т. В. Шиян, Н. В. Калашник

Аннотация. В статье на основе сравнительного анализа монологического и диалогического типов смысложизненной ориентации личности устанавливается взаимосвязь между установочными образованиями личности и ее способом жизни, что позволяет осмыслить смысложизненную ориентацию в единстве с духовно-мировоззренческими и предметно-практическими составляющими. Выделение основных параметров монологического и диалогического типов смысложизненных ориентаций личности дает возможность не только диагностировать современные социокультурные аспекты их формирования, но и построить прогностическую модель процессов социализации в кроскультурном взаимодействии.

Ключевые слова: смысложизненные ориентации, социализация, кроскультурное взаимодействие, личность.